

ՎԱԿ ԲԸՆԸՑԵԱՆՈՒ

(Բուխարևա)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԾԱԳՈՒՄ ՈՒՆԵՑՈՂ ԲԱՐՁՐԱՍՏԻՃԱՆ
ՊԱՇՏՈՆՅԱՆԵՐԸ ՀԻՆ ՄՈԼԴՈՎԱՅՈՒՄ*

XIV և XV դարերում Մոլդովայում հատուկ, բարենպաստ պայմաններ կային այդ նոր երկրի իշխանների շուրջը զինվորական կառույցի ձևավորման համար: Այդ կառույցն ստեղծվեց Լեհաստանից, Սերբիայից, Զապորոժիեից և այլ երկրներից եկած, ճակատամարտերում փորձված խիզախ զինվորներից: Նրանց մեջ կային նաև Ղրիմից եկած հայեր, որոնց մի մասը հրավիրվել էր Մոլդովայի իշխան Ալեքսանդր Բարու կողմից XV դարի հենց սկզբին, իսկ մյուս մասը իր զորքերի մեջ էր ընդունել Ծոնֆան Մեծը: Ի տարբերություն Վալաքիացիների, որոնց մեջ հիշատակված են միայն հայ վաճառականների և փոքրաթիվ հայ պաշտոնյաների ազգանուններ, այդ շրջանի մոլդովական փաթաթաթների մեջ բազմաթիվ հայ բարձրաստիճան պաշտոնյաների և ազնվականների ազգանուններ կան:

XV դարի հենց սկզբից մենք գիտենք Սահակի որդի Ռադուի մասին, որը Վալաքիայի (Մոմախենիայի) իշխան Ռադուի խորհրդականն է եղել: Այդ նույն անձնավորությունը՝ Սահակի որդի Ռադուն, ինչպես այդ վկայում է 1432¹ թվականի մի փաստաթուղթ, եղել է նաև Ալեքսանդր Ալդեաի խորհրդականը: Այնուհետև, միայն XVI դարի վերջի մի փաստաթղթի մեջ (հունիս 1593 թ.) մենք տեսնում ենք հիշատակված Վալաքիայի իշխանի հայ խորհրդականի անունը — այդ Բոստանն է՝ իշխանի ղիվանադիտական զործակալը²:

Կարելի է նշել հայկական ծագում ունեցող մի քանի ազնվականների, որոնք XV—XVI դարերում Մոլդովայում մեծ հռչակ էին ձեռք բերել: Նրանցից ոմանք բարձր պաշտոններ էին զբաղեցնում և արդեն ուսմիհական անուններ էին կրում, բայց և այնպես մենք կարող ենք պարզել նրանց հայկական ծագումը: XV դարում ինչպես շատ ուսմիհական, այնպես էլ հայկական ազգանուններ յուրացնում էին ուկրաինական -ovici, evici (-ովիչ, -ևվիչ) վերջածանցները, իսկ ավելի ուշ՝ արդեն ուսմիհական վերջածանցներ, մի քան, որը փոփոխեց տոհմանունները, հաճախ դժվարացնելով հայկական տոհմանունների

* Ռումինացի անվանի հայագետ, պրոֆ. Վ. Բընըցեանուն 1960 թվականի դեկտեմբերին, որպես Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի հյուր՝ եղավ Երևանում, ծանոթացավ Հայաստանի գիտական հաստատությունների ուղիորդներին և կարգաց մի քանի հրատարակչին դասախոսություններ: Սույն հոդվածը նրա դասախոսությունն է, կարգացված Մատենադարանում 1960 թ. դեկտեմբերի 15-ին:

¹ N. Iorga, Histoire des Roumains, IV, 17, 45.

² N. Iorga, Histoire des Roumains, V, 319; Hurmuzaki, XII, 330, 331—332, 349—350; XIII, 166—167.

բացահայտումը: Որպես օրինակ կարելի է բերել հայկական Ջիվարդ (Giverd) ազգանունը, որն այդ ձևով նշված է XVI դարում. 1699 թ. մի փաստաթղթի մեջ այն դարձել է Ժևերդյան (Geverdian), 1751 թվականին՝ Ժուվերդյան (Juverdian), իսկ ավելի ուշ՝ Շուվերդյան (Suverdian), որն արդեն սումինական ազգանուն է համարվում: Մի այլ օրինակ կարող է ծառայել hašmandam-հաշմանդամ մականունը, որին մենք հանդիպում ենք Կորոնոյ քաղաքում: Այն տոհմանուն է դառնում և սկզբնապես վեր է ածվում Հաչիմանդայի (Hacimandá), իսկ XVII դարում՝ Հեչիմոնդու (Hâcimondi), մի ազգանուն, որն արդեն ոչ ոքի մտքով չէր անցնի կապել hašmandam-ի հետ:

XV, XVI, XVII դարերում ևս նշեցի հայ նշանավոր տոհմերից միայն ամենանշանավորները, որոնցից երբեմն աչքի են ընկնում առանձին անձնավորություններ: Նրանցից ոմանց հաշոգվում է մի քանի տասնամյակների ընթացքում, բարձր պաշտոններ վարելով աչքի ընկնող տեղ դրավել Մուղովայի պատմության մեջ: Նշված ընտանիքների ներկայացուցիչներից ոմանք փաստաթղթերի մեջ հիշատակված են որպես բարձրաստիճան ազնվականներ, մյուսները՝ որպես սոսկ ազնվականներ:

Պրոֆ. Կոստանդին Ջուրեսկուն իր աշխատություններից մեկի մեջ տեղեկություններ է հաղորդում Մուղովայում այլևայլ բարձր պաշտոնների ստեղծման ժամանակի և նրանց կարևորության մասին³: Մենք կնշենք միայն այն պաշտոնները, որոնք զբաղեցրել են նաև հայերը: Այսպես, Չաշնիկի պաշտոնը ստեղծվել է 1407 թվականին, Պոսաելնիկի պաշտոնը, որը տնօրինում էր երկրի արտաքին գործերը՝ նույնպես 1407 թ., Պրեկլըլաբի պաշտոնը՝ 1410 թվականին, հետմանի կամ գործերի հրամանատարի պաշտոնը՝ 1423 թվականին, Պարուաբի կամ դարպասապահի պաշտոնը՝ 1442 թվականին, ամբողջ Մուղովայի մարտերի կառավարչի պաշտոնը՝ 1449 թվականին, մայրաքաղաքի (Սուչավայի) դարպասապահի պաշտոնը՝ 1479 թվականին: Սուչավայի հետմանը կամ դարպասապահը հանդիսանում էր գլխավոր հրամանատարը և այդ պատճառով պատմիչ Դիմիտրի Կանտեմիրի մոտ նա բնութագրված է հետևյալ խոսքերով՝ totius exercitus dux erat (բնդհանուր զորքերի հրամանատարներ)⁴:

Հետմանը միաժամանակ հանդիսանում էր նաև Սուչավայի դարպասապահը: Այդ պաշտոնը հետագայում (1567 թվականին) վերանվանվեց «Մեծ հետման»⁵: Պատմիչ Գրիգորե Ուրեկեն հետման է կոչում նաև պրեկլըլաբներին՝ Մուղովայի ամրոցների պարեաններին, որոնք բարձրաստիճան պաշտոնյաների շարքն էին դասվում: Մուղովայում պրեկլըլաբի պաշտոններ կային Սուչավա, Ռոման, Նյամց ամրոցներում, ավելի ուշ՝ Յեցինում, Խմելեում, ինչպես նաև նախկին Բեսարաբիայի տերիտորիայում Մուղովայի իշխանների կողմից կառուցված Խոտին, Օրհեյ, Կիլիա, Չեռասույա Ալբը (Ակկերման), Սորոկա ամրոցներում: Իր պաշտոնավարության ժամկետը անցնելուց հետո պրեկլըլաբն այլևս ուրիշ որևէ պաշտոն չէր ստանձնում, այլ մնում էր արքունիքում, որպես

³ Const. C. Giurescu, Contribuțiuni la studiul marilor dregători în sec. XIV și XV.

⁴ D. Cantemir, Descriptio Moldaviae, էջ 78:

⁵ Grigore Ureche, Letopiseșul țării Moldovei (Մուղովայի տարեգրությունը) I, էջ 104:

պալատական ազնվական և դիվանի խորհրդական⁶: Մոլդովայի գլխավոր պաշտոնների մասին այս տեղեկությունները ես մեջ բերի, որովհետև այստեղ նրա ված գրեթե բոլոր պաշտոնների մեջ մենք հայկական ազգանուններ կգտնենք:

Հարց է ծագում, ի՞նչպես կարողացան հայերը այդքան մեծ հեղինակություն ձեռք բերել Մոլդովայի իշխանների մոտ: Պատմական տեղեկություններից հայտնի է, որ Շտեֆան Մեծի⁷ զորքի մեջ շատ հայեր կային: Մեծ թվով հայերի մասնակցությունը Շտեֆան Մեծի զորքերի մեջ, պետք է բացատրել նրանով, որ Մոլդովայում հայաշատ բազմաթիվ քաղաքներ կային, իսկ երկրի իշխանը իր զորքը գլխավորապես քաղաքներից էր հավաքագրում: Բեռնարդո Բանդինիի տեղեկությունների համաձայն, XVII դարում Մոլդովայի քսան հազար բնակիչներից երեք հազարը հայեր էին⁸: Քաղաքների բնակիչներից կազմվում էին քաղաքային զորամասերը՝ գվարդիաները, իսկ պատերազմի ժամանակ, նրանք միացվում էին զործող զորաբանակին⁹: Բոլորին հայտնի է, որ հայերը քաջ մարտիկներ են եղել: Շատ հարչուրամյակներ առաջ բյուզանդական կայսերական բանակի լավագույն զորամասերը հայերից էին բաղկացած: Մինչև Ջենոն կայսրը կայսերական գվարդիան բացառապես հայերից էր բաղկացած: Բյուզանդական կայսրության շատ և շատ ականավոր զորավարներ՝ Բագրատունյաց, Արծրունյաց կամ Մամիկոնյան տոհմերից են եղել:

Շտեֆան Մեծը, որը բազմաթիվ պատերազմներ է մղել, միշտ բարձր է գնահատել քաջությունն ու ռազմական տաղանդը և իր զորավարներին ընտրում էր ճակատամարտերում աչքի ընկած իր ընկերներից: Նա իր զորքի մեջ էր ընդունում խիզախ զինվորների, ինչ ծագում էլ որ նրանք ունենային՝ ուկրաինացիներ, լեհեր, հունգարացիներ, սերբեր: Պատմությունից գիտենք, որ Շտեֆան Մեծն իր իշխանության հիսուն տարիների ընթացքում աստիճանավորներ, հեռամաններ և խորհրդականներ էր ընտրում հասարակ զինվորներից, հասարակ ժողովրդի միջից, որոնց հավատարմությանը նա կարող էր վստահ լինել: Այս փաստով է հենց բացատրվում Մոլդովայի ազնվականության բազմատարր բնույթը, որ հետագայում, ժամանակի ընթացքում, անշուշտ միաձուլվեց: Այս փաստով է բացատրվում նաև այն համոզամանքը, որ Կատլարուլի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտում Շտեֆան Մեծի գեմ թուրքական զորաբանակն առաջնորդող Մալկոչի սերունդները մի դար անց ուժանացան և ինչպես վկայում են փաստաթղթերը¹⁰, Մոլդովային մի շարք ազնվականներ ավին, որոնք բարձր պաշտոններ են զբաղեցրել:

⁶ T. Balan. Vornicia în Moldova (Վորնիկի պաշտոնը Մոլդովայում), Codrul Cozminului, VII, 1931—32, էջ 173, 175, 179:

⁷ P. P. Panaitescu, Viața feudală în lara Românească și în Moldova (sec. XIV—XVII) (Ֆեոդալական կյանքը Վալախիայում (Մունտենիա) և Մոլդովայում), Բուխարեստ, 1937, էջ 435: I. Focșeneanu și Gh. Diaconu, Bazele puterii militare a lui Ștefan cel Mare (Շտեֆան Մեծի ռազմական հզորության հիմքը), vol. Studii cu privire la Ștefan cel Mare (Հետազոտություններ Շտեֆան Մեծի մասին), Բուխարեստ, 1956 թ., էջ 113—168:

⁸ V. A. Urechia, Բեռնարդո Բանդինի (Mem. Acad. Rom.), Seria 3, XVI, էջ 249:

⁹ P. P. Panaitescu, Mihai Viteazul, 1936, էջ 61:

¹⁰ Հայերը մոլդովական իշխանների համար օգտակար են եղել ոչ միայն որպես զինվորականներ, այլ նաև որպես թարգմանիչներ և քարտուղարներ, ինչպես Վարդիկը և իր որդին՝ Շուրաչկան: Մեր պատմության մեջ մեզ հայտնի են երկու դիվանագետ՝ Պետեր Արմինը, որը եղել է Միհայիլ Քաջի խորհրդականը և Մանուկ բեյ Միրզայանցը, որի դիվանագիտական զոր-

Չարմանալի շէ ուրեմն, որ մուղղովական ազնվականությունը բազմատարր էր դեռևս XV դարի սկզբից, երբ վերջնականապես որոշվեցին Մուղղովայի սահմանները: Մուղղովայի կոնսուլիդացիան հաջողութեամբ իրականացնելու համար, մի երկիր, որ դեռ նոր էր կազմակերպվում որպէս պետութիւն, Ալեքսանդր Բարին և նրա հաջորդները գինվորների կարիք ունեին: Եվ Ալեքսանդր Բարու առաջին վավերագրերի մեջ անգամ հիշատակված են հունգարական ծագում ունեցող ազնվականներ, ինչպես օրինակ Գոմոնկոշ, Օրէշ, Տէմաշ¹¹. Շտեֆան Մեծի ազնվականների թվում 1491 թվականի մի վավերագրի մեջ մենք գտնում ենք սլավոնական ծագում ունեցող Գայրոգ անունով ազնվականների անունը, ինչպէս նաև լագոֆիդ Տէտուի անունը, որ նույն է հունգարերեն Tóth — «սլավակ» անվան հետ: Շտեֆան Մեծի վավերագրերի մեջ հիշատակվում է նաև սլովակացան և ոչ թե սերբական ծագում ունեցող Ատանիմիր¹² ազնվականը:

Ալեքսանդր Բարու առաջին վավերագրերի մեջ հիշատակված են այսպէս կոչված Մարամուրեշից ծագող ազնվականների անունները: Շտեֆան Մեծի 8 սեպտեմբերի 1457 թվակիր մի վավերագրում մենք գտնում ենք ինչպէս Մարամուրեշից եկած առաջին ազնվականների անունները, այնպէս էլ նոր ազնվականների անուններ, որոնց ընտրել էր Շտեֆանը ռազմի դաշտում: Այս վերջինների մեջ կա վորնիկ Գոյանի տոհմանունը: Հաջորդ տարվա՝ 1458 թվականի մի վավերագրում նոր անունների կողքին մենք կրկին հանդիպում ենք Գոյանի ազգանունը¹³: Առանձին ուշադրության է արժանի այս Գոյան ազնվականի ազգանունը, որը 22 տարի շարունակ, դեռ իշխան Պետրուի ժամանակներից սկսած՝ Մուղղովայում բարձր պաշտոններ է վարել: Ազնվականների անունների մեծ մասը կարելի է բացատրել որպէս ռումինական, սլավոնական և կամ հունգարական ծագում ունեցող անուններ: Բայց Գոյան ազգանունը բացատրել վերոհիշյալ լեզուների արմատներով անհնար է: Արդ, Ալեքսանդր Բարու ժամանակներից մեզ հասած առաջին և երկրորդ վավերագրերում մենք հանդիպում ենք ազնվականներ Յիրաևի և Ռոտոմուպանի ազգանուններին, որոնք երկուսն էլ Մարամուրեշից եկած ազնվականներից են սերում: Այս, ինչպէս նաև հետագայում հանդիպող Հուլբան, Շուրաև և նման այլ տոհմանունները անշուշտ ռումինական են: Շտեֆան Մեծի վավերագրում կան նաև ազգանուններ, որոնք ունեն -eanu (-եանու) վերջածանցը, ինչպէս օրինակ՝ Բուրեհանու, Վրէնչանու, Լեուրդեանու և այլն, որոնց մեջ — eanu սուֆֆիկսը նշանակում է ծագումը, ծննդավայրը: Որպէս օրինակ կարող է ծառայել Վրէնչանու ազգանունը, որ նշանակում է այր Վրանչեա շրջանից և այլն, ինչպէս հայերենում

ծունեութիւնն արագացրել է Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև հաշտութիւնը կնքելը: Այդ հաշտութիւնը կնքելով Ռուսաստանն իր զորքերն ուղղեց Նապոլեոնի դեմ:

¹¹ Տեմաշը 1427 թ. հունգարական մի փաստաթղթի մեջ ցույց է արված, որպէս ծագումով հունգարացի (Zolnai Gyula, Magyar Oklevél Szótár, Budapest, 1906, էջ 975): Ինչ վերաբերում է Գոմոնկոշ անվանը, ապա այն ծագում է հունգարական Domoncus < Dominicus; Տե՛ս Gombocz Zoltán և Melich Jónes, Magyar etymologiai Szótár, Budapest, 1914—30, էջ 1387: Իսկ օրեշ հունգարերեն նշանակում է eposz:

¹² Վալաբիայում (Մունտենիա) 1557 թվականին մենք գտնում ենք շաշնիկ Բալումիրի և պոստելնիկ Գորբոմիրի անունները: Այդ անունները կարելի էր սերբական համարել, եթէ Cividale-ի ավետարանում և X—XV դարերի վավերագրերի մեջ նմանօրինակ անունները սլովակացան չլինեին (Stámer, Vecemer, Lichomer, Budimer, և այլն):

¹³ N. Iorga, Histoire des Roumains, III, 315, IV, 150.

ազգի-ն՝ Խորենացի, Շիրակացի, Տաթևացի և այլն: Բայց ոչ մի վավերագրի մեջ մենք որևէ սլավոնական ազգանուն չենք գտնում, որ վերջում -յան (— ian) սուֆֆիկսն ունենա, ինչպես Գոյան, Կարակաշչյան, Խանկոչյան ազգանունների մեջ: Վավերագրերի մեջ ոչ մի դեպքում Գոյան ազգանունը չի հանդիպում Գոյանու կամ Գոեանու ձևով: Հեռուսպես -յան (— ian) սուֆֆիկսը, որ բնորոշ է հայկական առիմանունների հազմափորձան համար, ինչպես տեսնում ենք, Ալեքսանդր Բարու, Պետրուի և Շախֆան Մեծի ժամանակներից մեզ հասած բազմաթիվ այլևայլ պնդական ազգանունների մեջ հանդիպում է միայն Գոյան սոճմանվան մեջ: Այդ փաստը, ինչպես նաև այն հանգամանքը, որ այդ ազգանունը կա նաև այժմյան հայերի մեջ¹⁴, ինձ դրդել է այդ ազգանունը բացատրել հայկական արմատով: Պետք է ավելացնել նաև, որ ոչ մի վավերագրի մեջ մենք որևէ ակնարկ անգամ չենք գտնում այդ ազգանվան ծագման մասին: Մենք կարծում ենք, որ Գոյանը Ղրիմի հայերից է, որ սազմի գաշտում աչքի ընկնելով իր ծառայություններով՝ իշխանի կողմից բարձր պաշտոնի է արժանացել: Պրոֆ. Նիկոլայ Գրոզանը ձգտում էր այդ ազգանվան մեջ Կումանյան արմատ տեսնել¹⁵: Կումաներին լեզվում կա Koianus անունը, որ մեջ է բերված 1232 թվականի—Codex diplomaticus Arpadianus continuatus-ի մեջ¹⁶: Բայց այդ կումաներին լեզվում կա Koian («նապաստակ») գոյականը¹⁷: Այս երկու կումանական բառերը շատ հրատարիչ են Գոյան սոճմանունը բացատրելու համար, եթե ընդունենք, որ այստեղ մենք իրոք ունենք Արդեալի և Հունդարիայի կումանյան մասի կումանյան ծագում ունեցող բառ, բայց այդ բառը որպես կումանյան բառ բացատրելու ճանապարհին մի լուրջ խոչընդոտ կա: Բանն այն է, որ մենք ոչ մի հիմք չունենք ենթադրելու, որ կումանյան խոլ «կ»-ն կարող է արտասանվել որպես հնչել «գ»: Koianus-ը կամ Koian-ը որպես կումանյան բառեր սլավոնացիների կողմից պետք է արտասանվեին որպես «Կոյան» և ոչ թե «Գոյան»: Ավելի հավանական կլինի, եթե Գոյաններին մենք համարենք հայկական ծագում ունեցող սոճմ գաղթած Ղրիմից, որտեղ, ինչպես հայանի է, հայերը երկար ժամանակ ապրել են զփշազերեն խոսող թաթարների ձև կողք-կողքի: Շատ հայեր լավ գիտեին զփշազերեն լեզուն¹⁸ և հայանի է, որ զփշազերենը իր ազդեցությունն է ունեցել Ղրիմի հայերի լեզվի վրա, այնպես որ Լեհաստան և Մոլդովա գաղթած հայերի լեզվի մեջ բավական մեծ թվով զփշազերեն բառեր էին մտել: XVII դարի ճանապարհորդ Սիմեոնի վկայությամբ, Լեհաստանում բնակվող հայերը խոսում էին նաև զփշազերեն. «...և Լովայ հայրն հայնոպ չի կիդին, այլ լեհնոպ և խաղաղնոպ գրուցեն, որ է թաթարի լեզու»¹⁹:

Հայոց լեզվի մեջ զփշազերենից կատարված փոխառությունների կապակ-

¹⁴ Գոյան ազգանունը կրող հայեր, որքան մեզ հայանի է, ապրել են Տրապիզոնում, նաև Բուխովինայում, բայց այժմ նրանք սլավոնացել են:

¹⁵ N. Drăganu, Rominii în sec. IX—XIV (Սլավոնացիք IX—XIV դարերում), București, 1933, էջ 141:

¹⁶ G. Wenzel, Codex diplomaticus Arpadianus continuatus, VI, էջ 505:

¹⁷ K u u n, Codex Cumanicus, էջ 267:

¹⁸ J. Denny, L'arméno-coman et les «Ephemerides» de Kamieniec 1604—1613 Wtixbaden, 1937, էջ 8: Հեղինակը պնդում է, որ հայերը Ղրիմում երկար ժամանակ «կառն XI դարից, ապրել են կումանների հետ կողք-կողքի»:

¹⁹ Տես Սիմեոնի գրքի լեհացույց սղեգրաթիվ... Վիեննա, 1937, էջ 346:

ցությամբ անհրաժեշտ եմ համարում նշել ակնաւոր լեհ թուրքագետ Տ. Կո-
վալսկու աշխատութիւնը²⁰: Թաթար-ղփշաղների հետ ունեցած Ղրիմի հայ
բնակչութեան փոխհարաբերութիւնների կապակցութեամբ պետք է նշել նաև
Ն. Տրխարսկու և Տ. Մանկովսկու աշխատութիւնները²¹:

Վ. Վ. Ռադլովի թուրքական բարբառների բառարանում²² կա թուրք-թա-
թարական «Koju» բառը, որն օգտագործվում է նաև հաշիբենում և արտասան-
վում է «գոյու» հետևյալ երկու նշանակութեամբ. 1) հտտա, 2) «մուգ գոյնի,
մուգ»: Այսպիսի ածականը կարող էր վեր ածվել մականվան և դառնալ Գոյան
տոհմանուն: Թուրք-թաթարական լիզուներում կա նաև Koian «նապաստակ»
բառը, որը կարող է փոխաբերաբար նշանակել «վախկոտ, երկշոտ»: Այն հաշի-
բենում կարտասանվեր «գոյան», և հետագայում կարող է տոհմանուն դարձալ
լինել:

Այժմ անցնենք Գոյանի առաջադիմութեանը ծառայութիւնների մեջ: Նա
իր ծառայութիւնը սկսել է Պետրու իշխանի օրոք և 1448 թվականին Կոմիսի²³
դիմվորական աստիճան ունեւ: 1452—1453 թվականներին նա արդեն շաշ-
նիկի²⁴ աստիճան ունեւ: 1453—1456 թվականների վավերագրերում նա հիշա-
տակված է որպես սոսկ աղնվական, առանց պաշտոնի: Շտեֆան Մեծի իշխա-
նութեան տարիներին (1457—1463 թթ.), 1461 թվականի հոկտեմբերի 5-ի և
1462 թ. օգոստոսի 10-ի թվակիր վավերագրերում²⁵ նա հիշատակված է որպես
վորնիկի բարձր աստիճան ունեցող աղնվական: Վորնիկի պաշտոնում մենք
նրան տեսնում ենք նաև 1461 թվականի հոկտեմբերի 5-ի և 1462 թվականի
օգոստոսի 10-ի վավերագրերում:

1464 թ. Շտեֆան Մեծը Գոյանին նշանակում է Խոտինի ամրոցի պրերլը-
լար: Այդ պաշտոնում նա մնում է 1464 թ. ապրիլի 10-ից մինչև 1467 թ. հոկ-
տեմբերի 10-ը: Նշանակում է, նա Շտեֆանի օրոք Խոտինի առաջին պրերլըլարն
է, և որպես այդպիսին հիշվում է բաղմամբով վավերագրերում²⁶: 1468 թ. հոկ-
տեմբերի 2-ին Գոյանը նշանակվում է Կիլիայի պրերլըլար և այդ պաշտոնում
մնում է մինչև 1470 թ. օգոստոսի 19-ը²⁷: Տ. Քրյանի տեղեկութեան համաձայն,
պրերլըլարի պաշտոնը հանդիսանում էր ամենակարևորը: Այն աղնվականները,
որոնք վարել են այդ պաշտոնը, ծառայութեան ժամկետը լրանալուց հետո
այլևս ուրիշ պաշտոնների չէին նշանակվում: Միայն Գոյանն է, որ վորնիկի
պաշտոնը վարելուց հետո յոթ տարի շարունակ նշանակվել է Խոտինի և Կիլիայի
պրերլըլար: Մոլդովական վավերագրերում vornic de curte (պալատի վորնիկը)

²⁰ T. Kowalski, Wyrzy Kipcackie w języku Ormian polskich, Вильно, 1938.

²¹ E. Tryjański, Ze studiów nad rękopisami i dialektem Kipcackim Ormian polskich. ապագրված է Rocznik Orientalistyczny, XXIII, 2, 1960; T. Mánkowski Sztuka Ormian polskich. (Prace komisji Historii Sztuki, VI, 1, Krakow, 1934).

²² W. W. Radloff, Versuch eines Wörterbuches der türkischen Dialekte, St. Ptb., 1911, II, սյունակ 528:

²³ Gh. Ghibănescu, Şurete și izvoade, V, էջ 118:

²⁴ V. Pirvan, Alexandrel Vodă, էջ 121, № 7, Տես նաև 1452 թ. 21—XII, 1453 թ. 22—I, 1453 թ. 20—VII թվակիր վավերագրերը, որոնց մեջ նա հիշվում է որպես շաշնիկի:

²⁵ Gh. Ghibănescu, Şurete și izvoade, I; T. Bălan, Vornicia in Moldova, էջ 103:

²⁶ I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, I, էջ 78; Gh. Ghibănescu, Şurete și izvoade, XVIII, էջ 71—72; N. Iorga, Istoria lui Ștefan cel Mare, էջ 103:

²⁷ I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, I, էջ 141, 146; II, էջ 297, 310:

միշտ առաջինն է հիշատակված: Նրանից հետո գալիս են Մուշալայի, Նյամցի և այլ պրիկլըրարները: Եվ թեև վորնիկի պաշտանավարության ժամկետն անցնելուց հետո Գոյանը պրիկլըրար է եղել, նա պահպանել է իր հատուկ բարձր դիրքը, քանի որ վավերագրերում նա միշտ հիշատակված է առաջինը, նույնիսկ պալատի վորնիկից էլ առաջ, մի հանգամանք, որ վկայում է, թե նա կարևոր դիրք է ունեցել որպես Շտեֆան Մեծի խորհրդական:

XVI դարում, Ալեքսանդր իշխանի տարիներին, 1565 մայիսի 7-ի թվակիր մի վավերագրում որպես խոստիների պրիկլըրար հիշատակված է մի ուրիշ Գոյան: Ապա Գոյան ազգանունը կրկին անհետանում է վավերագրերի միջից, բայց XVII դարում 1680 թ. ապրիլի 1-ի մի վավերագրում մենք հանդիպում ենք ոմն Եսակ Գոյանի ավելի պակաս կարևոր՝ դարպասի վորնիկի պաշտանում (vornic de poartă), նրանից բացի կա մի ուրիշ Գոյան ևս դարպասի վորնիկի պաշտանում²⁸: Հնարավոր է, որ վավերագրերում պահպանված²⁹ այլ Գոյաններից բացի — դեռ ուրիշ շատերն էլ կգանվեն, քանի որ այժմ արդեն կա Մոլդովայի տոհմանունների ցանկը, կազմված ՌժՌ Ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի գիտական աշխատակից Ալեքսանդր Գոնցի կողմից: Այդ գիտականը մասնակցում է Մոլդովայի հայկական տեղանունների ուսումնասիրության ուղղությամբ տարվող աշխատանքներին:

Կարծում ենք, որ Շտեֆան Մեծը իրավունք ունի կատարելու իր խոշոր արնվականներից ոմանց հավատարմությանը, որոնք գաղտնի նամակ էին գրել Բրաշովի բնակիչներին հիշա աջն ժամանակ, երբ Տրանսիլվանիայի հետ պատերազմ էր սպասվում: Այդ նամակի տակ ստորագրողների թվում է նաև ոմն Գոյան: Շտեֆանը հրամայեց գլխատել երեք արնվականի, որոնց թվում նաև իր աներձային՝ Եսայուն, իսկ մյուսներին՝ զրկեց իրենց գրոված պաշտաններից: Հավանաբար Գոյանը մեծ ծառայություններ է ունեցել Շտեֆանի հանդեպ, ու վերջինս խնայել է նրան, զրկելով միայն կիլիայի պրիկլըրարի պաշտանից: Միայն Օրհելի պրիկլըրար Գանդուրը մնաց իր պաշտոնում, մի հանգամանք, որ վկայում է դարձյալ հայկական ծագում ունեցող այդ առաջնականավորի նկատմամբ Շտեֆանի մեծ վստահության մասին:

Ո՞վ է Գանդուրը: Իմ կարծիքով նա հայ է, թեև մեր ձեռքի տակ ոչ մի ակնարկ չկա նրա ծագման մասին: Վավերագրերում մենք հաճախ գտնում ենք հայերի անուններ, և այն դեպքերում, երբ հարկավոր է լինում մատնանշել նրանց ծագումը, նրանց անվան կողքին նշված է լինում «հայ»: Այսպես օրինակ, վավերագրերում մենք հանդիպում ենք՝ Բողդան Արմյանուլ (Վասուլցի հայերի վոյվն է եղել) կամ Մուշալացի Թուդեր Արմյանուլ: Այս բանն արվում է նույնիսկ այն ժամանակ, երբ այդպիսի ճշտման անհրաժեշտությունը չկա, երբ հենց անունները բավական սպառը ցույց են ապիս նրանց ծագումը: Օրինակ, Սահակ Արմյանուլ, Խաչիկ Արմյանուլ: Պարզ է, որ այս դեպքերում, անհրաժեշտություն չկար շեշտել նրանց ազգային ծագումը: Պետք է նշել, որ հայ վաճառականների մասին խոսելիս փաստաթղթերում միշտ նշվում է նրանց հայկական ծագումը, այնինչ երբ խոսքը վերաբերում է Գոյան, Գանդուր և Վարդիկ (եղել է Մուշալայի հեռման և վորնիկ) արնվականներին, անհրաժեշտ

²⁸ Gh. Ghibănescu, Șurete și izvoade, V, 98; T. Bălan, Vornicia în Moldova, էջ 131:

²⁹ Gh. Ghibănescu, Ispisoace și zapise, IV, մասն 1, 1914, էջ 42:

չեն համարում շեշտել նրանց հայկական ծագումը, քանի որ մասնելով ազնվական դասի մեջ, նրանք մուղղովացիների համար այլևս օտար չեն համարվել: Այս կապակցութեամբ պետք է նշել նաև, որ ինչպես խոշոր, այնպես էլ մանր ազնվականները շատ շուտ ձուլվում էին միջավայրի հետ, մինչդեռ հայ վաճառականները երկար ժամանակ պահպանում էին հայկական կենցաղն ու սովորույթները:

Ինչ վերաբերում է Գանգուրին՝ Շաեֆան Մեծի բարձրաստիճան պաշտոնյային, ապա նրա հայկական ծագումը հաստատվում է հայկական բառարմատով: «Գանգուր» նշանակում է «գանգրահեր մարդ»³⁰: Այդ անունը կարելի է բացատրել նաև սլավոնական grangur կամ gangur բառով, որ նշանակում է պիրոսուս. «խիլդրա» — երգեցիկ թռչունի մի տեսակն է: Բայց մենք համաձայն չենք «գանգուրը» բացատրել սլավոնական այդ բառով: Նախ և առաջ թեև 1467—1491 թվականների մի շարք վավերագրերի մեջ «Գանգուր» ազգանունը երբևէն հանդիպում է «Պան Գանգուր» ձևով, այնուամենայնիվ մեզ թվում է, որ վերահիշյալ վավերագրերի գրագիրներն անգամ այդ ազգանունը չեն բնկալել որպես սլավոնական gangur-ի հետ կապված սլավոնական ազգանուն: Այդ երևում է թեև նրանից, որ մի շարք վավերագրերում՝ օրինակ 1467 թ. հունվարի 10-ի, 1480 թ. մայիսի 20-ի վավերագրերում գրված է «Պան Գանգուրա»³¹: 1492 թ. սեպտեմբերի վավերագրի մեջ մենք կարդում ենք Credincios dumnelui Gangura³²: Այս վավերագրերում Պան Գանգուրա ազգանվան վերջին «ա» ձայնավորը ոչ մի կերպ չի կարող բացատրվել: Պետք է նշել նաև այն փաստը, որ Գանգուրին պատկանող գյուղը ևս կոչվում էր Գանգուրա: Գանգուրա գյուղի անունը սլավոնական լեզվին շատ խորթ էր թվում և այդ պատճառով էլ նա գուրկ է սլավոնական տեղանուններին՝ հատուկ -eni և -esli վերջածանցներից: Ավելի ուշ, միայն ժեղ գարում տեղանունների մեջ մենք հանդիպում ենք «Գանգուրենի» և «Գանգուրեշտի», և այդ այն ժամանակ, երբ Գանգուրի սերունդները բուլղոսթին սլավոնացի էին և իրենց գյուղերին միանգամայն սլավոնական անուններ էին տվել³³:

Վավերագրերի մեջ Պան Գանգուրա ձևի անկայությունը վերջին «ա» ձայնավորով հանդերձ, ևս կարծում եմ կարելի է բացատրել հայկական «ը» վերջավորութեամբ, որը մուղղովացիների արտասանութեամբ գարձել է «Գանգուրե» և ապա՝ հավանաբար «Գանգուրա»: Այսպիսով մենք համաձայն ենք Գանգուրա տեղանվան ստուգաբանութեամբ գրադվող Մ. Վ. Սերգիևսկու հետ այն բանում, որ այդ տեղանունը չի կարելի բացատրել ոչ սլավոնական և ոչ էլ թաթարական լեզուներով³⁴: Այս կապակցութեամբ մենք կկամենայինք հիշատակել նաև պրոֆ. Սմիրնովի կարծիքը, որը 1958 թ. պատմության հարցերի շուրջը Բուխարեստում կայացած սլավոնա-սովետական սեմինարում իր զեկուցման մեջ պնդում էր, որ Շաեֆան Մեծի օրոք Օրհեյի պրերկրլարը կոչվում էր Հանգուր (Hangur), որը թաթարական ծագում ուներ: Բայց թաթարական «Հանգուրը» միայն սուսայ լեզվի մեջ կարող էր «Գանգուր» դառնալ, իսկ սլավոնե-

³⁰ Hurmuzachi, XV, էջ 113, № CCIII.

³¹ Uricarul, XIX, էջ 61:

³² Gh. Ghibănescu, Ispisoace și zapise, I, ժամ 1, 1906.

³³ Gh. Ghibănescu, Șurte și izvoade, III, 1907, էջ 158, 221:

³⁴ М. В. Сергиевский, Топонимия Бессарабии и ее свидетельство о процессе заселения территории, Изд. АН СССР, 1946, 5. V, պրակ 4, էջ 346:

րեն նա կարող էր արտասանվել միայն Հանգուր: Այս բոլորից ելնելով մենք կարող ենք ասել, որ Գանգուր ազնվականների հայ ծագում ունենալը մեզ համար այլևս անկասկած է:

Վավերագրերում այդ առնձանունը Գանգուր, ձևով սկսում է հիշատակվել 1456 թվականից, իշխան Ահարոնի օրոք, երբ Գանգուրէն հանդես է գալիս սպրտարի պաշտոնում³⁵: 1466 և 1468 թթ. վավերագրերի մեջ նա հիշատակված է, որպես սոսկ ազնվական, առանց պաշտոնի³⁶: 1470 թ. ապրիլի 1-ից Շահֆան Մեծը նրան նշանակում է Օրհեյի սրբիկըլար և այդ պաշտոնում նա մնում է մինչև 1480 թվականի օգոստոսի 29-ը³⁷: Այնուհետև նա զարձյալ վավերագրերում հիշատակված է, որպես պաշտոն շունեցող ազնվական³⁸: Wickenhauser-ը իր «Putna» աշխատության մեջ նշում է, որ 1491 թ. մարտի 6-ի և 1493 թ. մարտի 15-ի վավերագրերի մեջ նա դեռևս հիշվում է «Օրհեյցի Գանգուր» անվամբ³⁹: Հուսով ենք, որ մուղավական առնձանունների ցանկը մեզ անտա տեղեկություններ կտա Գանգուրի մասին:

XV դարում մենք տեղեկություններ ունենք ևս երկու հայի մասին, որոնք տնօրինում էին Մուղավայի արտաքին մարտերը: Շահֆան Մեծը իսապացի Դորինո Կատանեոյին փոխարինեց Սիմկա անուն մի հայով Մուղավայի արտաքին մարտերի գլխավոր կառավարչի պաշտոնում (supremus theloneator in Soczavia), մի պաշտոն, որ ինչպես վիայում են վավերագրերը, հիմնվել էր դեռ 1449 թվականին: Հայ Սիմկան մնաց մինչև 1498 թվականը⁴⁰, երբ Շահֆան Մեծը այդ պաշտոնին նշանակեց Ղուկաս Կալիյանին, որի հայրը՝ Ակկերմանցի հայ փաճառական Կալիյանը մեծ առևտուր էր անում լիովարնակ հաշերի հետ⁴¹: Ղուկաս Կալիյանը շարունակել է իր հոր գործը: Հիշատակություն կա, որ 1500 թվականին նա մեծ բանակությամբ մահապ է գնել լիովցի հաշերից: Ելովում պահպանված վավերագրերում, որ հրատարակված են պրոֆ. Ն. Յորգայի կողմից, Կալիյանը հույն է անվանված, բայց կան նաև վավերագրեր, որտեղ նա հայ է համարվում: Նրա որդին երբեմն Գուկաս է անվանվում, իր բնան Ղուկաս⁴²: Ինչ վերաբերում է նրա հորը, ապա նրա ծագման մասին վավերագրերը հակասական տեղեկություններ են հաղորդում: Լիովի վերահիշյալ վավերագրերից N° 27-ը հետևյալ վերնագիրն ունի. Dominus Lindnar cum Kalyano Armeno (իշխան Լինդնարի պայմանագիրը հայ Կալիյանի հետ): Ն. Յորգան կարծում է, թե Կալիյանը ծագում է հունական Kaloioannes-ից, բայց այդ հունական անունը սումիններենում կարող է դառնալ միայն Կալյան, բայց ոչ երբևէ Կալիյան: Մի փաստ ևս խոսում է իմ այն պնդման օգտին,

³⁵ I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare (Շահֆան Մեծի վավերագրերը), București, I, էջ 287—288:

³⁶ Wickenhauser, Putna, էջ 156: Տես նաև 1468 թ. նոյեմբերի 2-ի վավերագիրը:

³⁷ I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, București, I, էջ 146, 243, N. Iorga, Histoire des Roumains, IV, էջ 198:

³⁸ 1484 թ. մայիսի 13-ի, 1490 թ. նոյեմբերի 14-ի, նոյեմբերի 17-ի, 1493 թ. մարտի 15-ի վավերագրերը (Gh. Ghibănescu, Șurte și izvoade, I):

³⁹ Wickenhauser, Putna, 202.

⁴⁰ N. Iorga, Studii și documente, XXIII, էջ 321—322, № CI.

⁴¹ N. Iorga, ibidem, XXIII, էջ 314, № LXXIV.

⁴² LXXIV վավերագրում կա Duka, filius Kalian, իսկ LXXVII վավերագրում՝ sibi aut filio suo Luca (N. Iorga, Studii și documente, XXIII, էջ 314—315):

որ Կալիչյան ազգանունը ոչ մի ընդհանրություն չունի հունական Կալոյաննեի հետ. 1436 սեպտեմբերի 19-ի թվակիր վավերագրում կա Կալիչյան⁴³ ազգանունը, իսկ 1441 թվականի սեպտեմբերի 9-ի վավերագրում, այսինքն ընդամենը հինգ տարի հետո՝ Կալոյան, ազգանուններ, որոնք պատկանում են երկու տարրեր անձանց: Անհնարին է բնդունել, որ Kaloioannes-ից հինգ տարվա ընթացքում ստեղծվի սուսինական երկու տարրեր ձևեր՝ Կալիչյան և Կալոյան: Կալիչյանը կարելի է բացատրել միայն հայկական գալչ բառով, որի վրա ավելացել է -յան սուֆֆիկսը և սուսինական արտասանությամբ դարձել է Կալիչյան:

Գոյանը և Գանդուրը, Սիմեոն և Դուկասը XV դարի՝ Մոլդովայում ազնվականական դասի ձևավորման ժամանակաշրջանի բարձրաստիճան պաշտոններ վարած հայ խոշոր ազնվականներ են: Քանի որ Գոյանի և Գանդուրի ազգային ծագման մասին չկան ստույգ տեղեկություններ, մենք հենվեցինք ստուգարանական տվյալների վրա և որոշեցինք նրանց հայկական ծագումը:

XVI դարը շատ նշանակալից է Մոլդովայի հայերի պատմության համար: Այդ դարում հայերը պետությանը երկու իշխան, ինչպես նաև բարձր պաշտոններ դրադեցնող ազնվականներ ավելցին: Հայանի է, որ (Ion vodă cel Cumplit-ը՝ Հովհան Անգութը, որին Ուրեկե տարեգիրը Իոն Արմյանուլ (Հովհան հայ) է անվանում, իշխան Շահֆանիցրի և Մերսեկա անունով մի հայուհու որդին է եղել⁴⁴: Ion vodă cel Cumplit-ը Մոլդովայի ամենաանվանի իշխաններից մեկն է եղել, սիրել է հասարակ ժողովրդին, հայածել ազնվականներին, որի պատճառով էլ կոչվել է «Անգութ»: Մոլդովայի ազատության համար նա պայքարել է թուրքերի դեմ, կրազելով Մոլդովան տեսնել հարկից ու խարաչից ազատ: Երկրորդ իշխանը Կարապետն է, Հովհան Անգութի եղբայրը: Նա իշխան դարձավ 1577 թվին Հովհան Պոսկոավը անունով⁴⁵: Ռուսին ակառավոսը գրող Միհայլ Սաղովեանուն իր «Հովհան Պոսկոավը» վեպի մեջ, մեզ հասած աղբաստիկ տեղեկությունների հիման վրա, կարողացել է ստեղծել մոլդովական այդ իշխանի պաշտոն կերպարը, որ ջերմորեն սիրում էր Մոլդովան և աշխատավոր ժողովրդին:

XVI դարի ազնվականներից նշանավոր է քաչ գինվորական և դիվանագետ Վարդիիլը, ազգությամբ հայ, ինչպես ցույց է տալիս նրա անունը: 1540—1548 թթ. վավերագրերը ցույց են տալիս, Մոլդովայի քաղաքական կյանքում վեր բարձրանալու նրա ուղին, երբ վերջապես նա ձևոր է բերում Մոլդովայի փաստական իշխանությունը: Նրա որդին և ժառանգները ևս Մոլդովայում բարձր պաշտոններ են զբաղեցրել XVI դարի ընթացքում: Վարդիիլ ազգանունը վավերագրերի մեջ հիշատակված է դեռևս XV դարից, երբ 1443 օգոստոս 3-ի թվակիր մի վավերագրում նշված է առանց պաշտոնի Վարդիիլովիչ ազնվականի ազգանունը: Այդ ազգանունը հեշտ բացատրվում է հայկական Վարդիիլ անունով, որին ավելացված է ուկրաինական—ովիչ վերջածանցը: Վարդիիլ ազգանունը մենք հանդիպում ենք դեռևս իշխան Պետրու Ռարեշի ժամանակ:

⁴³ M. Costăchescu, Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare, II էջ 701—702:

⁴⁴ N. Iorga, O paralelă istorică, էջ 64:

⁴⁵ Xenopol, Istoria Românilor, III, էջ 124—126:

ներից, երբ խոսվում է նրա դադունի թարգման Պետրու Վարդիկի մասին, որին իշխանը ազնվական դասն է ընդունում⁴⁶: Վավերագրերում նա անվանված է Պետրու Վարդիկ, Պետրու Վարդիկովիչ, Պան Վարդիկովիչ, Հեաման Վարդիկ, Մոլդովայի հեաման⁴⁷: Վարդիկն իր բարձրացումն սկսել է պալատի վորնիկի պաշտոնից (vornic de curte): Որպես պալատի վորնիկ ուրիշ ազնվականների հետ 1540 թ. նա մեկնել է Լեհաստան, որպեսզի հաջողեցնի Ալեքսանդր Կորնեային Մոլդովայի իշխան ճանաչելու գործը⁴⁸: Գծբախտաբար մեկ հայտնի չէ նրա գործունեությունն այդ բնագավառում: Բայց այդ նույն 1540 թվականին, Խոտինի պրեկրյար Անդրեյ Շեպտիլիչի հետ միասին, Մոլդովայի անունից նա պայմանագիր է կնքում լեհական դեսպանների հետ, կարգավորելով պետական սահմանները Մոլդովայի և Լեհաստանի միջև⁴⁹: Երբ 1541 թվականի փետրվարին Պետրու Ռարեշը կրկին Մոլդովայի գահն է բարձրանում՝ Պետրու Վարդիկին նշանակում է Սուչավայի հեաման և ավագ⁵⁰: Այդ բարձր պաշտոնում նա հիշատակված է նաև Մոլդովայի տարեգիր Գրիգոր Ուրեկեի մոտ⁵¹: Պահպանվել է Պետրու Վարդիկի նամակը Տրանսիլվանիայի վոյեվոդին, որի մեջ նա գրում է, թե հասել է ամբողջ քրիստոնյա աշխարհի թուրքերից ազատագրվելու համար համախմբվելու ժամանակը: Այդ նամակը նա ստորագրել է այսպես. «Վարդիկ, Մոլդովայի հեաման»⁵²: Այս Վարդիկին մենք հանդիպում ենք մի ամբողջ շարք վավերագրերի մեջ Սուչավայի վորնիկի պաշտոնում (portar de Suceava)⁵³:

Պետրու Վարդիկի անձն ու գործունեությունը արժանի է հատուկ ուսումնասիրության: Պետրու Վարդիկը մեծ հարստություններ էր կուտակել, տիրում էր ընդարձակ կարվածքների: Սուչավայումն էր գտնվում գլխավոր մարսատունը, որով անցնում էին բոլոր ներմուծվող և արտահանվող ապրանքները: Այդ մարսերից մեծ եկամուտ ունեւ Սուչավայի հեամանը և վորնիկը, որը իրավունք ունեւ նաև ստանալու պատերազմական ավարի մի մասը⁵⁴: Բայց Պետրու Վարդիկի համբավը Պետրու Ռարեշի հաջորդներից մեկի՝ իշխան Իլիաշ Ռարեշի արտոլը չէր և նա հրամայեց սպանել Վարդիկին: Պետրու Վարդիկը սպանվեց 1548 թ. ապրիլի 7-ին⁵⁵: Բայց նրա հաջորդների հեղինակությունն ու ազդեցությունը չընկավ: Պետրու Վարդիկի որդին՝ Յուրաշկո Վարդիկովիչը և նրա մյուս ժառանգները Մոլդովայում բարձր պաշտոններ վարեցին: Մեկ հայտնի է, որ Յուրաշկոն երկու պաշտոն է վարել — պոստեյնիկի պաշտոնը, որ հիշատակված է 1576 և 1577 թթ. վավերագրերում⁵⁶ և Խոտինի պրեկրյարի պաշտոնը,

⁴⁶ Hurmuzaki, Documente, XI, 30:

⁴⁷ Hurmuzaki, Documente, II, 240:

⁴⁸ Hurmuzaki, Suplement, II, 1, էջ 141: T. Bălan, Vornicia în Moldova, 86.

⁴⁹ I. Bogdan, Documentele Moldovenesti, I, էջ 133—136:

⁵⁰ N. Iorga, Studii asupra Chiliei și Cetății Albe, 1899, էջ 348—349:

⁵¹ Letopisețul țării Moldovei de Gr. Ureche, editat de Const. C. Giurescu, էջ 151.

⁵² Gr. Ureche, Letopisețul țării Moldovei, էջ 157; C. Dimitriu, Doi dregatori moldoveni (երկու մոլդովական պաշտոնյաներ), էջ 38:

⁵³ Նշում ենք օրինակ՝ 1542 և 1545 թթ. վավերագրերը, շորս վավերագիր 1546 թ. մայիսից, շորսը՝ 1548 թ. մարտից և այլն (Gh. Ghibănescu, Ispisoace și zapise, I, I, 1906: Surete și izvoade, I).

⁵⁴ C. Dimitriu, Doi dregatori moldoveni, էջ 27:

⁵⁵ N. Iorga, Histoire des Roumains, IV, էջ 501:

⁵⁶ Surete și izvoade, V, էջ 226—229, XIX, էջ 99—100: նաև 1576 թ. նոյեմբերի 8-ի և 1577 թվի դեկտեմբերի 5-ի վավերագրերը:

որ շատ կարևոր մի պաշտոն էր, ինչպես այդ հիշված է 1579 թվականի ապրիլի 26-ի թվակիր մի վավերագրի մեջ: Պետրու Կաղ իշխանի օրոք ևս՝ 1583 և 1584 թթ. վավերագրերում հիշվում է մի վարդիկ՝ վերին երկրամասի վորնիկի պաշտոնում⁵⁷, իսկ 1587 թ., նույն իշխանի օրոք ոմն վարդիկ հիշատակված է որպես ներքին երկրամասի վորնիկ⁵⁸: 1575 թվականի զանազան վավերագրերից հայտնի է Պետրու Կաղ իշխանի շաշնիկ վարդիկը⁵⁹: Այդ իշխանի 1589 թ. մի վավերագրում նա հիշվում է որպես *biv vel vornic*⁶⁰: Իսկ 1593 թվականին իշխան Ահարոնը վարդիկներին մեկին նշանակում է վերին երկրամասի վորնիկ⁶¹:

Ինչպես տեսնում ենք, ամբողջ XVI դարի ընթացքում Մուղոլայի պատմությունը միահյուսված է վարդիկների գործունեության հետ: Յուրաշկո վարդիկի որդիները ևս կարևոր պաշտոններ են վարել: Երա երկու որդիները՝ Լուպուլ վարդիկը և Գարրիել վարդիկը հիշատակված են 1592 թ. մի վավերագրի մեջ: 1598 թ. Լուպուլ վարդիկը նշանակվում է Մեծ արմաշի պինվորական պաշտոնում, իսկ Թեոդորաշկո վարդիկովիչը նշանակվում է Սորոկայի պրիլաչար: Վարդիկների սերունդները հիշատակվում են նաև ամբողջ XVII դարի ընթացքում, բայց արդեն երկրորդական և համեմատաբար ցածր պաշտոններում և կամ որպես իշխանի գերագույն խորհրդի՝ Գիվանի անդամ ազնվականներ՝ 1634, 1641, 1648, 1652, 1677, 1691 թվականների վավերագրերում⁶²:

XVI դարի Մուղոլայի պատմության մեջ մեր ուշադրությունն է գրավում նաև Կամարզան հայկական ազգանունը, որի հայկական լինելը մեզ հայտնի է ինչպես Սուչավայի հայերի հիշողություններից, այնպես էլ Հր. Աճառյանի «Հայոց անձնանունների բառարանից», ուր հաստատվում է Կամարզանների հայկական ծագումը: Կամարզան ազգանունը հիշատակված է դեռ XV դարի վավերագրերի մեջ Բոդզան Բ-ի օրոք, 1451 թվականին⁶³, իսկ Սանգիան Մեծ իշխանի օրոք այդ ազգանունը հիշատակված է 1457 թվականի օգոստոսի 12-ի թվակիր մի վավերագրում: Հետագայում մի ամբողջ դարի ընթացքում նրանց մասին մենք ոչինչ չունենք: Միայն Պետրու Կաղ իշխանի օրոք, 1576 և 1577 թթ. վավերագրերի մեջ հիշատակություն կա Կամարզանին, ոմն Բուչումի հետ համառակ Օրհեյի պրիլաչար նշանակելու մասին⁶⁴: Դրանից հետո, մինչև XVII դարը, Կամարզանների մասին վավերագրերը դարձյալ լուրս են և միայն 1627-ից 1674 թվականների միջև շարադրված զանազան վավերագրերում կրկին հանդիպում ենք նրանց⁶⁵: Մեզ հայտնի են Կամարզանների կալվածքները Մուղոլայում և Հյուսիսային Տրանսիլվանիայում, որոնք մինչև այժմ էլ կրում են Կամարզանների անունը:

⁵⁷ Gh. Ghibănescu, Ispisoace și izvoade, I, 1, 1906; Uricarul, X, էջ 229:

⁵⁸ Șurete și izvoade, I, Uricarul, XVIII, էջ 207:

⁵⁹ Wickenhauser, Putna, էջ 110, 196, 1575 թվի մարտի 30-ի, մայիսի 2-ի և հունիսի 16-ի վավերագրերը:

⁶⁰ 1589 թվի օգոստոսի 14-ի վավերագիրը:

⁶¹ N. Iorga, Histoire des Roumains, V, 315.

⁶² Gh. Ghibănescu, Ispisoace și zapise, I, I, էջ 236; I, r, II, r, III, I, էջ 11, IV, I, էջ 13, IV, I, էջ 188 և այլն:

⁶³ 1451 թ. հունվարի 10-ի վավերագիրը:

⁶⁴ Șurete și izvoade, V, 226—229; XIX, 99—100, 1576 թ. նոյեմբերի 8-ի և 1577 թ. դեկտեմբերի 5-ի վավերագրերը, T. Bălan, Vornicia în Moldova, էջ 70:

⁶⁵ Ispisoace și zapise, I, 2, II, 1; III, 1, III, 2.

արդեն բոլորովին սուծվեցած, բայց որն անշուշտ ծագում է հայոց Կարապետ անունից: Ինչպես վկայում են վավերագրերը, 1523 թվականին Կարապետը վարում էր ներքին Մոլդովայի վոյեվոդի պաշտոնը⁶⁵:

XVII դարում Մոլդովայում բարձր պաշտոններ են վարել նաև Չոմորտան (Csomortany) հայ ընտանիքի անդամները: Ուսումնասիրողներից ոմանք այդ ընտանիքը համարում են հունգարական ծագում ունեցող, սակայն պետք է ասել, որ ես չկարողացա այդ ազգանունը դանել հունգարական հին ազգանունների ցանկում — Magyar Oklevel Szótar-ի մեջ, որը կազմել է Zoltai Gyula-ն: Ինձ հայտնի է, որ Կամարդան ազգանունը ոմանք համարել են հունգարական Komorzan — Կոմորզան, բայց, բացի այն, որ հայերն ավանդաբար Չոմորտաններին հայ են համարում, գիտենք, որ Բատուշանների հայ ընտանիքը սիրել է Չոմորտաններից⁶⁶: Մոլդովայի իշխան Երեմիա Մովիլան (1598—1606) ամուսնացած է եղել Եղիսարեթ Չոմորտանի հետ, որը տարեգիր Վ. Ա. Ուրեկեի տեղեկության համաձայն, հայուհի է, եղել: Ահարոն իշխանի օրոք Չոմորտաններից մեկը նշանակվում է պոստելնիկ⁶⁷ և այլն: Չոմորտանները հիշատակված են նաև 1579 թ., 1634 թ. փետրվարի 15-ի, 1654 թ. մայիսի 11-ի, 1667 թ. հունվարի 13-ի և այլ փաստաթղթերում⁶⁸:

XV դարի Մոլդովան հանդիսանում էր մի նոր երկիր՝ terra nova, որը զորեղ մարդկանց կարիք էր դրում և հայերից ոմանց հաջողվում էր այնտեղ բարձր պաշտոններ գրավել: Նրանցից շատերը Մոլդովայի իշխաններին մեծ ծառայություններ են մատուցել՝ ինչպես սաղմի դաշտում, այնպես էլ երկրի կառավարման գործում: Դրա օգտին են խոսում սուծվեց պատմիչների տեղեկությունները այն մասին, որ մոլդովական գործաժաններում հայերը մեծ թիվ էին կազմում, ինչպես նաև այն, որ Մոլդովայում գոյություն են ունեցել բազմաթիվ հայկական գաղթավայրեր:

Իմ նպատակը չի եղել այս փոքրիկ հոդվածում խորն ուսումնասիրել հայկական ծագում ունեցող բարձրաստիճան պաշտոնյաների գործունեությունը: Մենք մեր առջև խնդիր էինք դրել միայն նշել մի բանի պատմական դեմքեր, որոնք հայ լինելով հանդերձ, Մոլդովայում բարձր պաշտոններ են վարել: Այս հարցի նոր, ավելի խորը հետազոտությունը առհասարակների և տեղանունների սխառեմասիկ ցանկերի ընձևած ավյալների հիման վրա կարող է հաստատել կամ միտել մեր փաստարկումները, բայց մենք համոզված ենք, որ մեր թեղիսները (հնարավոր է՝ երբեմն ոչ ճիշտ) հայ գիտնականների մեջ կարող են հետաքրքրություն առաջ բերել ավելի լրջորեն դրադվելու Մոլդովայի հայ բարձրաստիճան պաշտոնյաների գործունեության ուսումնասիրությանը:

⁶⁵ N. Iorga, Studii asupra Chilieii, էջ 183:

⁶⁶ Gr. Goila v, Bisericile armenesti, էջ 10:

⁶⁷ N. Iorga, Histoire des Roumains, V, 359, V, 411; N. Iorga, Istoria lui Mihai Viteazul, I, էջ 169—172:

⁶⁸ Ispisoace și Zapise, III, 2, 1912, էջ 41:

В. БЕНЕЦИАНУ

(Бухарест)

ВЫСОКОПОСТАВЛЕННЫЕ ЧИНОВНИКИ АРМЯНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В СТАРОЙ МОЛДОВЕ

(Резюме)

Автор статьи на основе румынских и иноязычных источников исследует генеалогию многих высокопоставленных чиновников и дворянских родов, игравших видную роль в истории Молдовы (Румынии и Молдавии) в XV—XVII веках, и доказывает, что многие из них имели армянское происхождение.

В статье говорится о том, что в XIV—XV вв. в Молдове имелись особенно благоприятные условия для формирования военной касты. В этой касте свое место заняли также армяне, переселившиеся из Крыма, часть которых была приглашена в Молдову в начале XV века князем Александром Добрым, а другая часть была принята на военную службу Штефаном Великим во второй половине XV века. Автор считает, что именно эти армяне постепенно возвысились и достигли самых высоких должностей в Молдавском государстве. Некоторые из этих армян уже носили румынские имена, но, несмотря на это, автору удается доказать их армянское происхождение с помощью множества интересных исторических данных.

V. BĂNĂȚEANU

(Bucarest)

LES HAUTS FONCTIONNAIRES D'ORIGINE ARMENIENNE DE L'ANCIENNE MOLDOVIE

L'auteur, se référant aux sources roumaines et étrangères, dresse la généalogie de nombreux hauts fonctionnaires et familles nobles ayant joué un rôle important dans l'histoire de la Moldovie (Roumanie et Moldavie) aux XV—XVIIe siècles, et montre que beaucoup étaient d'origine arménienne.

L'auteur montre également que la Moldovie offrait, au XIVe et au XVe siècle, un terrain propice à la formation de la caste militaire, qui comptait dans ses rangs de nombreux arméniens, venus de Crimée: les uns, au début du XVe siècle, sur l'invitation du prince Alexandre le Bon; les autres étaient entrés au service de Stéphane le Grand, dans la seconde moitié du XVe siècle.

L'auteur estime que ces arméniens sont peu à peu parvenus aux plus hautes fonctions de l'Etat de Moldovie. Certains portaient des noms roumains. L'origine arménienne de ces personnages ne fait point de doute pour l'auteur qui a recours, en l'occurrence, à de nombreuses et intéressantes données historiques.